

AZ ISMERETLEN BALASSI BÁLINT

MAGYAR XVI. századnak egyik legérdekesebb alakja Balassi Bálint. A magyar szellem története úgy tartja számon, mint a magyar virág-ig ének irodalmi megalapítóját, mint a végvárok életének leghívebb dalnokát, mint a személyes természetű vallásos líra megszólaltatóját. A szerelemben az állhatatosság küzd benne az állhatatlansággal; de hosszú időn át csak Losonczy Anna bolygójának tartotta az irodalomtörténet, őszinte vallomásnak véván egyik dalának ezt a mondatát: „Szerettem-e többet? Tudod, kedveltelek egyedül tégedet.“ Ezért a Coeliához írt dalokat is Losonczy Anna személyéhez kötötték. Széchy Károly viszont éppen a szerelem kalandjainak hőseit színezte ki Balassi-életrajzában. A szép Sommerné és Zamariáné esete ugyancsak felajzotta életrajzírójának képzeletét. Megoldhatatlan problémának látszott e szerelmi költészet viszonya a régi magyar virágénekhez. Már Szilády utalt a neolatin poéták hatására; majd Eckhardt Sándor mutatta ki Balassi szerelmi lírájának nyugati elemeit. Úgy látszott, hogy ez a nyugati szerelmi líra először Balassinál jelentkezik magyar nyelven. Amde Szabolcsi Bence egy magyar szerelmi dal olasz fordítására hívta fel a figyelmet a XVI. századból, s ez arra látszott igazolásnak, hogy a szerelmi lírának ez a hangja már Balassi előtt meghonosult a humanista egyetemek magyar hallgatóinak ajkán. Az bizonyos, hogy Balassi maga is nagyon jól ismerte ennek a lírának latin, olasz, francia, német s egyéb nyelvű termékeit. De honnan? — vetődött fel a kérdés. Előbb a Báthory-udvar hatását gondoltuk e szempontból a legjelentősebbnek; de Schulek Tibor megállapította, hogy Balassi Bálint 1565-ben Nürnbergben tanult, sőt költőnk humanista műveltségének egyik forrására is rábukkant az esztergomi főszékesegyházi könyvtár Volaterranus-kötetében. Mégis meglepő márcsak az a nyelvi készség is, amellyel az olasz Castelletti „Amarilli“ című pásztor játékát magyarra átülteti! Nem láttuk Balassi virágénekeinek elődjét, hogy annál jobban meglepjen Colloquium című versének nyolc dalnokában az a valóságos költői iskola, amely köréje csoportosul.

De ugyanilyen meglepő újság Balassi, a végvárok költője. Hol van ettől a Goedeke—Tittmann-gyűjtemény daloló zsoldoskatonája (CVIII. ének), akinek legemlegettebb problémája a zsold, s amikor a halálra gondol, akkor is a zenekar sirató éneke csendül feléje. Balassinál a végvári élet sürgés-
"forgását látjuk, a kikelet idején nekilendülő zsongást, a felbuzduló harc-
vágyat, amely szinte céltalanul, csak energia-túltengésből viszi a vitézt halálos próbára! A büszkeség azon, hogy maga is közéjük tartozik, a szeretet azokhoz, akik ezt az életet élik, sőt maga a tavaszi vérpezsdülés is kiérződik a magyar poéta verséből.

Még legerősebb a kapcsolat ismert magyar előzőivel istenes énekeiben. De van a hangban itt is valami egyéni, a dallamban valami líraibb, az érzésben valami személyesebb természetű. És ezt nem magyarázza meg az, hogy az ősi bibliai zoltáron kívül annak már költői feldolgozásaiból is merít, Buchanból, Bézából; az sem, hogy a cseh egyházi ének és annak lengyel továbbélése is hatott rá. A műfaji sablon keretein át-átüt az élmény aktualitása; a tanítói tendencia alapján elnémul az érzés megnyilatkozásának vágya nyomán; a megnyilatkozás könnyedebb és szabadabban formálódó: poéta szól hozzánk itt is, akinek ihlető erejű élménye és gyakorlatban kifejtett stílus-készsége van!

Meglepő költői egyéniség a XVI. század magyar világában, az első igazi költő irodalmunkban. És mégis a problémák megoldatlan sora kavargó élete és poézisének értékelése körül.

Balassi Bálint életének kronológiáját utoljára Dézsi Lajos állította össze 1923 novemberében Balassi-kiadásában. Azóta Zákonyi Mihály és Schulek Tibor közlései hoztak jelentős adatokat, költészetének helyes értékeléséhez pedig Waldapfel József néhány megállapítása adott új szint. De emberi és költői egyéniségének megrajzolásában erős végleteket mutatott irodalomtörténetírásunk. Ennek a tisztázása volt Eckhardt Sándornak célja, amikor a Franklin-társulat „Magyar írók“ sorozatában megírta Balassiról 225 lapos szép tanulmányát. Az életrajz kapcsán azonban új és új problémák vetődtek elébe, egyben új fonalakat látott meg, amelyek a költő életének egyes mozzanataira világosabb adatokhoz segíthetik. Így jött létre ez év tavaszán a Magyar Szemle Társaság kiadásában megjelent hatalmas kötete: Az ismeretlen Balassi Bálint.

A dm valóban igazat mond: nemcsak teljesebb egészében látjuk könyvből Balassi életét, hanem magát az embert is több oldalról s ezért újnak látjuk. Ismertetésünk első feladatának érezzük, hogy Eckhardt két Balassikönyvének azokat az adatait és megállapításait szedjük füzérbe; amelyek az új Balassi-képen legfontosabbak.

Véglegesen tisztázódik a költő születésének évszáma; Balassi András családi bibliájának bejegyzését a szerző Balassi János önvédelmének valomásával igazolja: az apa 1570-ben fiát tizenhat évesnek mondja. Ezzel elesik a gyulai végházi lajstromra épített gondolat, hogy Bá int Gyulán kezdte volna a hadi életet. De megdől az a feltevés is, hogy Bálintnak két bátyja lett volna; Eckhardt kideríti, hogy a szklabonyai Balassi János fiait tulajdonították egyes életrajzírók költőnk apja, a gyarmati Balassi János fiainak. Újszínűvé válik a törzs, amelyből költőnk ered. A kasztíliai lovaggal támadt lovagias kaland nemcsak az apa lelkületét világítja meg, hanem arra is figyelmeztet, hogy Balassi Jánosnak olasz kapcsolatai is voltak; a fiú előtt tehát könnyen megnyílhattak az olasz kultúra zárjai. Látjuk azt is, hogy a Balassicsaládban erős protestáns szellem uralkodott. Az apát a svájci Simler Józsiás az orthodox hit védelmezőjeként ünnepli és megdicséri, hogy több tudományt tanuló fiatal embert neveltet a külföldi főiskolákon. Így még jobban megértjük Schulek adatát, hogy saját fiát is Nürnbergbe küldi tanulni. Eckhardt még azt is sejteti, hogy a gyerek Bálintot ki tanította zólyomi otthonában német nyelvre. Sikerül megállapítania Zsigának kilétét, aki Nürnbergben Bálinttal együtt tanult, sőt arra is talált adatot, hogy az apa később, 16 esztendőskorában meg akarta ismételtetni fiával nürnbergi útját. Már a Frankünkötetben pompásan felhasználja az esztergomi érseki könyvtárban talált Volaterranus-könyvet — Bornemisza egykori példányát — annak szemléltetésére, mit és hogyan tanult a gyermek Balassi Bornemisza oldalán, sőt még a későbbi versekben is nem egy nyomára akad e gyermeki olvasmánynak; most két egykori nyilatkozat idézésével világítja meg, hogyan nevelődött annak a kornak előkelő nemesi gyermeke. Balassinak Batthyány Boldizsárhoz írt védekező levelét nemcsak teljes, hiteles szövegében hozza, hanem mégis dönti ennek kapcsán a Takáts felvetette gondolatot, hogy Bálint valaha a Batthyány-udvarban szolgált. Határozottan a mellett foglal állást, hogy a Füves Kertecskét maga Bálint fordította, és a fordítás szövegét mindjárt fel is használja a gyermek lelkületének és írói készségének bemutatására. Viszont a „puer“ szó helyes értelmezésével eloszlatja azt a felfogást, hogy az apával a fiú is fogságba került; ellenben sikeresen nyomon követi a menekülő anyát.

Az új kegybe jutott Balassi János oldalán Bálint a bécsi aulába juthatott; erre vonatkoztatja Eckhardt a „diuturnus aulae usus“-t a költő selmeci levelében. Az ifjúnak kékkői tartózkodása idejéből nemes példaadó egyéniségnek ismerjük meg Romhányi Péter kapitányt, és megértjük azt is, hogy kerül

Bálint a Békés-vállalkozásba. A kudarcot követő évek és élmények rajza mind a két kötetben sok új szintet kap. Látjuk az igazi magyar udvari életet Gyulafehérváron, annak olasz ízlését; majd a lengyel Báthory-udvar forgalmas világát. Az apró, de jelentős helyreigazító adatok során megmagyarázza Eckhardt a költőnek feje szédelésére vonatkozó vallomását: a zseni veleszületett ingerlékenységét, az idegrendszer túlfinomultságát érti rajta. Ugyanígy az akrosztichonokként élénk kerülő erdélyi női nevek közül Bebek Judit kilétét könnyen elfogadhatóvá teszi és megfejtí Hagymásiné szerepét is, Kerecsenyi Judittal azonosítván, az egyévi házasság után 1577 börtönözvegyen maradt fiatal asszonnyal, aki tehát valóban házassági lehetőség volt Bálint szemében, amikor bátyja biztatására inkább a gazdag Krusith Ilonánál tesz próbát. Sőt szerepet juttat az özvegyisége első heteiben már Bálintot levéllel felkereső asszonynak abban a gyűlöletben is, amely Dobó Ferencet állítja Bálinttal szembe, amikor tisztázza, hogy Judit éppen ennek lett később a felesége.

Balassi egri tartózkodása is új színeket kap Eckhardt kutatásaiban. Első sorban az egri vitézek életének egyik nagy baját ismerjük meg, a fizetlenséget; másrészt megértjük, mi volt az az infámia, amellyel egri tartózkodásából Bálintot vádolják. Ismerteti ugyanis Rédey Bonaventura pörét, aki egri házában rosszerkölcű nőket tartott és az egyik tanú vallomását, hogy Balassi Bálint egy jó járású lovat ígért Rédeynek, ha a nála lakó három leányt elviszi hozzá. Rendkívül érdekes, ahogy levelei alapján megrajzolja az egri Múzsának, Losonczy Annának egyéniségét; ez után a kép után megértjük Eckhardt feltevését, hogy az ifjú daliának első szerelmi rohama nem maradt sikertelen. De megértjük azt is, miért kellett az özvegyiségre jutott Annától kosarat kapnia. Balassi szerelmi kalandjainak sorából tisztázza Eckhardt a Zamariáné személyét: Lucia Scheuhenstuelin gebome Zandeggerinvolt ez. A levelek és vallomások becses sorával világítja meg szerzőnk Balassi házasságának történetét is; legbecsesebb, valósággal irodalmi értékű Bálint dialógusa a véglesi pörben. Rámutat arra is, hogy Krisztina szerepe sem mutat jóindulatot e házassági pörben, viszont adatai vannak arra is, hogy amint a könnyelmű pataki foglalásban is nem csekély része volt az asszonynak, a váláskor az asszony részéről is valami súlyosan kompromittáló dolognak kellett szerepelnie. Szerzőnk megfejtí az 1589-ben megénekelte Zsófia rejtélyét is: Perényi Zsófia, Dobó Ferenc gazdag gyámleánya volt ez. A legérdekesebb azonban a Coelia-dalok Múzsájának meghatározása. A dalok vallomásaiból és a felkutatott történeti adatokból megállapítja, hogy Bálintunk Coelia néven Wesselényi Ferencné Szarkándy Anna alakját ünnepli.

Maga a Balassi életét záró esztergomi vállalkozás is jelentősebbé válik Eckhardt kutatásai nyomán: nem az étellel immár leszámolt vitéznek utolsó kalandja ez, hanem az egész magyarság reménykedésétől kísért hadi vállalkozás, amelyről így írtak a résztvevni készülő: „Az egész keresztyénség mindenfelől megindult segítségére az pogány ellen.“

Ez a szemelgető áttekintésünk eléggé szdmlélteti, mennyi érdekes kor- és életrajzi adattal gazdagította Eckhardt két dolgozata a XVI. század és Balassi életének ismeretét. Az ismeretlen Balassi Bálint nem is egyszerű életrajzi adat-gyűjtemény: pompásan megírt had- és pörtörténet, élesen megfestett arcképek, nagyszerű magyarsággal szóló egykorú okmányok, színesen megírt társadalmi és finom költői elemzések vannak ennek az érdekes sorsú költőnek életfonalára ráfűzve. Még azok az okmányok is, amelyeketismert az irodalomtörténet, még azok is megújulnak, mert teljes, beszédes egészükben kerülnek végre élénk; és gazdagon gyarapszanak is új, most előkerült írásokkal, amelyek nemcsak megvilágítják, hanem — Balassi élete szempontjából — el is mélyítik az életrajzi adatokat.

A költő azonban itt sem választható el az embertől. Az ismeretlen Balassi is mindig egységben látja a kettőt, bár ebben a könyvben a történeti adatok bősége a fontosabb. Eckhardt másik könyve viszont a költő megvilágításában új. Ugyanaz az Eckhardt, aki 1913-ban először mutatta ki a humanista hagyományt Balassiban, itt legpompásabb fejezetét arról írja, hogyan és milyen magyar hagyomány érvényesült Balassiban; mi az, ami a XVI. század öt megelőző költészetéből benne tovább élt. Maga ez a fejezet az eddig észre nem vett irodalomtörténeti adatok Balassihoz kapcsolásával olyan éles irodalomtörténet-szemre vall, amilyent csak Horváth János tanulmányaiban találunk. A végek sem állnak olyan árván Balassi költészetében, mint eddig állottak; a Gyulavárról szóló *cantio* pedig az észrevétlenség ködéből emelkedik itt irodalmi jelentőségre. Mesteri finomsággal emeli ki Eckhardt Balassi poéziséből a magyar táj vonásait, érteti meg az idegen dal hatásának meglepő mértékét, mutat reá költőnk szerelmi költészetének értékelésében ennek *ars amatoria* jellegére. És végül az eddig érthetetlenül odafűzött Campianus-fordítás is szerves hajtássá válik szerzőnk bemutatásában: egy utolsó hitvallás, amely éppúgy odatarozik Balassi lelki fejlődésébe, mint a pályáját megnyitó Füves Kertecske.

Bemutatásom — szándékosan — tartalmi ismertetés; de azt hiszem, éppen ez a tartalmi bemutatás a legmeggyőzőbb méltatás is erről a két Balassikönyvről. Ez az érdekes sorsú végvári úr regényérdekességű élettörténet hőségé válik; a szerelmes poéta a magyar énekhagyomány humanista továbbfejlesztőjeként jelenik meg; a végvári költő a magyar végek költészetének lírai magasságba emelője; a vallásos lélek két erős vallásos mágnes vonzatában látszik: Bornemiszáéban és a Campianus-fordítás vallomása szerint a harcos jezsuitarendében. Pezsgő vérének forrása a Balassi-család hagyománya, az, amely éppúgy kiütött a drámai ostorozásban megörökített Balassi Menyhártban, mint magában a költő atyjában, Jánosban. És mégis, személyes sorsa és őseinek ráhagyományozott vérsége ellenére a XVI. század tipikus magyar főura, csak a költő finomultabb idegrendszerével erényeiben és hibáiban jellegzetesebbé formálódva. Szent Dávid király képét teszi zászlajára az esztergomi csatamezőn: annak bűneit és bűnbánatát maga is elkísérte az istenes megtérés örök nyugalmaig. A költő és harcos, szerelmes és bűnbánó a hősi halálban magasztosul fel. Érdekes sors, érdekes ember és értékes poéta: ez az az „Ismeretlen Balassi“, aki Eckhardt két könyvében ismerősünké válik.

ALSZEGHY ZSOLT